

PEDAGOGIK DEONTOLOGIYA – KASBIY XULQ-ATVOR HAQIDAGI FAN SIFATIDA

Saidova Parvina Mirzo qizi

<https://orcid.org/0009-0008-7109-4426>

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi Sharof Rashidov ko'chasi
360-uy Denov 190507 O'zbekiston (psaidova@dtpi.uz)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada deontologiya, pedagogik deontologiyaning mazmun-mohiyati, Knat etikasi, pedagogning deontologiyasi, kasbiy (professional) axloq, o'qituvchi odobi, o'qituvchi odobining o'ziga xos xususiyatlari, **o'qituvchilarning odob-axloqqa oid majburiyatlari**, o'qituvchi kasbiy vakolatining tarkibiy qismlari xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: deontologiya, axloq, kasb, etika, qiziqish, emtosiya, odob, burch, kommunikatsiya, vakolat, funksiya, motivatsion faoliyat.

Абстрактный. В данной статье рассматриваются деонтология, сущность педагогической деонтологии, этика Кната, деонтология педагога, профессиональная (профессиональная) этика, этика учителя, особенности педагогической этики, этические обязанности учителя, профессиональные компоненты авторитета учителя.

Ключевые слова: деонтология, этика, профессия, этика, интерес, сопереживание, манеры, долг, общение, авторитет, функция, мотивационная деятельность.

Abstract. In this article, deontology, the essence of pedagogical deontology, Knat's ethics, pedagogue's deontology, professional (professional) ethics, teacher's ethics, specific characteristics of teacher's ethics, ethical obligations of teachers, teacher's professional the components of the authority are considered.

Key words: deontology, ethics, profession, ethics, interest, empathy, manners, duty, communication, authority, function, motivational activity.

Kirish. Respublika ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar muvaffaqiyatini ta'minlash, ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchi, tarbiyachi, ishlab chiqarish ustalarining ma'naviy qiyofasi hamda kasbiy mahoratlariga ham bog'liqdir.

Shaxsni tarbiyalash ishi nihoyatda murakkab faoliyat jarayoni bo'lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgandir. Mazkur holat yosh avlod tarbiyasi, uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs kamoloti, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi.

Hozirgi davr o'qituvchidan o'qitishning ilg'or pedagogik texnologiya talablarini to'g'ri tushunish, tashabbuskorlik, o'z fani bo'yicha yangiliklardan xabardor bo'lishi va darslariga joriy eta olishni talab etadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni vujudga keltirish, do'stona muhitni yaratish muammosining muvaffaqiyatli hal etilishi, fan o'qituvchilari va maktab rahbariyatining egallagan bilim, ko'nikma malakalari va shaxsiy insoniy fazilatlarini egallaganlik darajasiga bog'liq bo'ladi.

Asosiy qism. Deontologiya – so'zi yunoncha “deontos” - “shart” “burch”, logos - “ta'limot”, “o'rganish” degan ma'noni anglatadi.

Deontologiya - etika fanining bir qismi sifatida mutaxassis o'rnining bir sohasiga nisbatan xulq-atvor normalari yoki burch haqidagi ma'noni anglatadi.

Burch va majburiyat (axloqiy burch mutaxassis uchun ishlatiladi) meditsina xodimi, o'qituvchi-pedagog, jamiyat ishlarida davlat boshqaruvida rahbarlar oldida va shu bilan har bir shaxs oldida ham uni burch, vazifasi va avtoritetini xalq oldidagi burchi, mas'uliyatini ifodalaydi.

Deontologiya – (“shart”) ma'nosida ifodalanib, XVII-asrda ingliz faylasufi **J.Bentam (1748-1832)** yilda kiritilgan[1].

Dastlabki vaqtlarda bu termin tor ma'noda ifodalandi. Insonni xudoga ishonishi kiyinchalik keng ma'noda ishlatilib, umuman insonning majburiyatlarini ifodalaydi. Asosan deontologiya fani rivojlanishi nemis faylasufi **I.Kant (1724-1804)** bilan bog'liq. I.Kant etikasi –bu burch etikasidir. Faylasuf fikriga inson odob-axloqi noma'lum axloqiy qonunlarda ifodalangan bu qonunlarni inson bajarishi talab etiladi.

I.Kant tomonidan asosan ikkita qonun tavsif etiladi.

1. Shunday kelishilgan (qoida) bilan omon qil, shu bilan bir qatorda boshqarishda rahm qil, u xuddi kelajakda qonun to'sib qolsin.

2. Shunday harakat qil, sening oldinga inson gavdalansin, sening oldingda inson bir vosita sifatida shakllansin.

Bugungi kunda deontologiya fani alohida shaxs va jamoaning, kishilarning turli hayot tarzidagi xulqini o'rganadigan fan sifatida shakllantirildi. **Deontologiya** – inson tomonidan talab darajasida xulq normalarini bajarilishi norma va qoidalarni o'rganuvchi fandır. **Deontologiya** – tushunchasi kasbiy etikada keng qo'llanilib har

bir kasb doirasida kasbning odob, xulq normalari haqida nazariy jihatdan tushuncha beradi. **Xususan**, meditsina, qonunchilik, sud, pedagog, quruvchi hamda davlat boshqruvi tizimida burch, odob, axloq normalari mavjud. Barchamizga ma'lumki, davolovchi shifokorlarning kasbiy burch (Gippokrat) qasamyodi mavjud. Qasamyodiga tayanib har bir davolovchi shifokor jonini fido qilib bo'lsada, bemorni davolash uchun harakat qiladi. **Pedagogik deontologiya** – bu pedagogning turli holatlarda o'zining kasbiy foliyatida sodiqligini ifodalaydi.

Har bir pedagog quyidagi deontologik amal qilishi lozim.

1. O'quvchining yutug'i pedagogning faoliyatiga bog'liq va shu bilan bir qatorda jamiyat bilan bog'liqdir, shu sababli bu o'quvchidan o'zining kasbiy burchlarini sifatli bajarishini talab etadi.
2. Ba'zan o'qituvchi bajaradigan ishlari uning uchun qiziqarli bo'lmasligi mumkin (bunda o'qituvchi muloqoti mehnati uchun ish haqi, jamoa bilan muloqoti va boshqalar).

Deontologiya quyidagilarga e'tibor beradi:

- a) O'qituvchilik kasbining asosiy burchi va uning mazmuniga;
- b) Qo'yilgan talablarning bajarilishida pedagogik xulq-atvorga.

Har bir vazifaning bajarilishi uning axloqiy qonun qoidalari va axloqiy me'yorlariga mos bo'lishi zarur. **Axloq** – ijtimoiy ong shaklanishidan biri sifatida inson turmushining barcha sohalarida kishilarning xulqi, xatti-harakatlarini tartibga soluvchi, boshqarib turuvchi qoidalar, tamoyillar, yo'l-yo'riqlar, mezonlar, normalar hamda pand-nasihatlar majmuidan iborat.

Axloq umuminsoniy va milliy xarakterga ega bo'lib, kishilarning tarixan qaror topgan va har bir inson egallashi lozim bo'lgan axloqiy ideallar, orzu-umidlar to'g'risidagi tasavvurlar, tushunchalar, bilimlar va me'yoriy qonun-qoidalarni o'z ichiga oladi.

Odob deganda – xulq-atvor, ijtimoiy-iqtisodiy tuzum taqozosi tufayli odamlar o'rtasida paydo bo'lgan muomala munosabatlarining xususiyatlari tushuniladi.

Kishilik jamiyatidan barchamizga ma'lumki, insonlarga yaxshilik qilish rost gapirish, botirlik, kamtarlik, halollik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi axloqiy fazilatlar doimo e'zozlangan. Inson mehnat faoliyatini ma'lum bir soha bilan shug'ullanuvchi kishilarga taalluqli axloqiy normalar, talablar mavjud. Bunday axloq **kasbiy (professional) axloq** deyiladi. Har bir jamiyatda mavjud axloq kasb axloqi bilan ma'lum bir munosabatda bo'ladi. Kasb axloqi umuminsoniy axloq nazariyasining qoidalarini, tamoyillarni va tushunchalarining afzalliklarini va kamchiliklarini o'zida

mujassamlashtiradi. Ayrim kasblar xususan, o`qituvchi, vrach, tijoratchi, huquqshunos, ayrim rahbar xodimlar uchun inson mehnati obyektini hisoblanadi.

Bunday kasb egalari faoliyat obyekt bo`lgan odamlar bilan o`zaro muomala munosabatlarini tartibga soluvchi axloqiy normalarga qat`iy amal qilish talab etiladi. Jamiyatning bunday kishilariga ishonch ham boshqacha bo`ladi. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirzoyoyevning 2020-yil 1-oktyabrda “O`qituvchilar va murabbiylar” kuni bilan qilgan ma`ruzasida “Men o`qituvchilarga ishonaman, o`qituvchilar bizning tayyorlovchi fidoiy jonkuyar kishilardir”, deb katta baho berdi. Muallimlik ana shunday kasblardan bo`lganligi uchun o`qituvchi odobi boshqa kasb egalari bilan farq qilishi lozim. Bu pedagogik faoliyatning axloqiy xarakteri va o`ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Kasbiy axloqqa oid asarlarda professional etika ma`lum bir jamiyatda ayrim kasb uchun xarakterli bo`lgan axloqiy normalar tushunchalar, ideallarning majmuidan iborat. Turli kasb egalari axloqiy ongining rivojlanish darajasidagi rang – baranglik bozor iqtisodiyotiga asoslangan.

Hozirgi davrda turli kishilarga bo`lgan axloqiy talablar darajasida farqlar mavjud. Agar o`qituvchining umuminsoniy va miliy-axloqiy qadriyatlar sohasidagi bilimlari sayoz, tasavvurlari tor bo`lsa, uning fikri, so`zi, amaliy ishlari yomon bo`lsa, O`zbekiston Respublikasining bozor iqtisodiyotiga asoslangan yangi jamiyat qonunlariga javob bera olmaydi. Pedagogik amaliyotda o`qituvchi odobi tushunchasi tor va keng manoda qo`llaniladi. O`qituvchi odobiga ta`rif berganda tanqidiy tafakkur qonuniyatlari buzib ko`rsatilishi va xatolikka yo`l qo`ymaslik uchun o`qituvchi odobi kasb axloqining bir qismi sifatida o`rganilishi zarur.

O`qituvchi odobining muhim asosiy belgilari qatoriga quyidagilarni kiritish lozim:

- Umuminsoniy va mililliy axloqning qonuniyatlari, tamoyillari, tushunchalari va mezonlarida belgilangan talablarga amal qilish;
- Pedagogik jarayon va pedagogik faoliyatning o`ziga xos bo`lgan xususiyatlarga binoan ulani oydinlashtirish va aniqlashtirish;

Demak, o`qituvchi odobi umuminsoniy va miliy axloqiy qonuniyatlari, tushunchalari, talablari, mezonlari ta`lim-tarbiya jarayonida oydinlashadi.

- O`qituvchi odobining xarakterli ijtimoiy taraqqiyotining har bir bosqichida shu jamiyatda mavjud bo`lgan ijtimoiy ehtiyojlari bilan belgilanishi va davlat hujjatlarida ijtimoiy muammo sifatida ifodalanishi;
- O`qituvchi odobining maqsadi, mazmun va usullarining birligi;

- Yaxlit pedagogik jarayonda jarayonda axloqiy ma'rifat, axloqiy tarbiya va o'qituvchi odobi birligi;

O'qituvchi odobining o'ziga xos xususiyatlari:

- a) o'qituvchilik kasbi va bolalarni sevishi;
- b) o'qituvchi dars beradigan fanni va o'qitish nazariyasi va metodikasini, psixologiya, pedagogik bilimga xos yuksak ma'naviyatga ega bo'lishi;
- c) o'qituvchi shaxsining axloqiy pokligi;
- d) jamiyat oldida burchini his etish, o'quvchilarni ulg'ayib jamiyat uchun foydali kishilar qilib shakllantirish.
- e) pedagogik muomala madaniyatiga rioya qilish;
- f) barcha o'qituvchilarga nisbatan xolis niyat, talabchan va adolatli bo'lish;

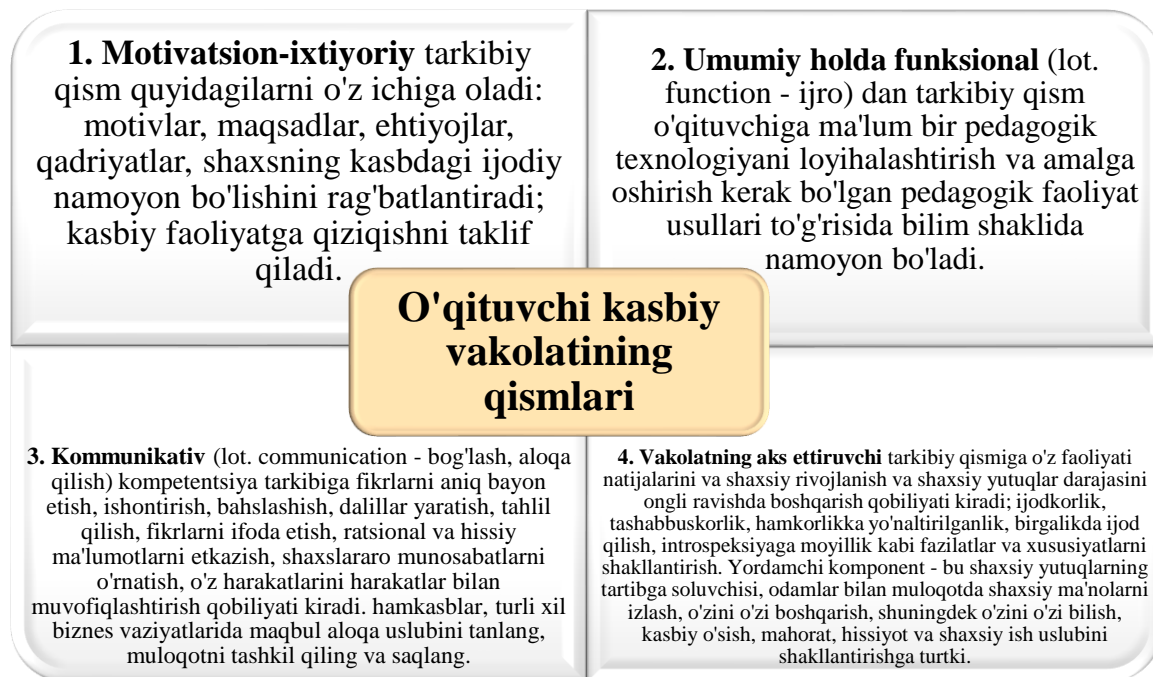
O'zbekiston Respublikasida o'qituvchi kadrlarning ma'naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo'ymoqda. Chunonchi, bu borada O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov quyidagilarni ta'kidlagan edilar: "Tarbiyachi – ustoz bo'lish uchun, boshqalarning aql-idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun, eng avvalo, tarbiyachining ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlarga ega bo'lishi kerak".

O'qituvchilarning odob-axloqqa oid majburiyatlari

- odob-axloq qoidalariga rioya qilishda o'quvchilarga ibrat bo'lish;
- maktab manfaatlariga zid bo'lgan xatti-harakatlardan o'zlarini tiyish;
- biror-bir noxush voqea yoki hodisa ro'y bersa, zudlik bilan u haqida ma'muriyatga bildirish;
- umumta'lim maktabining sha'ni va nufuziga dog' tushiradigan har qanday holatlarning oldini olish;
- umumta'lim maktabi to'g'risidagi axborotlardan uning manfaatlari va obro'siga ziyon etkazish uchun yoki o'z manfaatlari yo'lida foydalanmaslik;
- dars jarayonida o'quvchilarga odob-axloqqa oid milliy an'analarimiz, urf-odat va qadriyatlarimizni targ'ib qilish;
- yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ularni ichkilikbozlik va giyohvandlik illatlaridan, boshqa turli halokatli tahdidlar hamda jamiyatimiz uchun yot bo'lgan diniy va ekstremistik ta'sirlardan, past saviyali "ommaviy madaniyat" xurujlaridan ogoh etib borish;

- ta'lim oluvchilarni ma'naviy – axloqiy tarbiya ishlarning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqishga ko'maklashish.

S.A.Drujilov o'qituvchining kasbiy vakolatining quyidagi tarkibiy qismlarini aniqlaydi:

1-rasm. O'qituvchi kasbiy vakolatining tarkibiy qismlari.

O'qituvchi **S.A.Drujilovning** kasbiy mahoratining ko'rsatilgan xususiyatlari yakka tartibda ko'rib chiqilmaydi, chunki ular integrativ, yaxlit tabiatga ega bo'lib, kasbiy tayyorgarlik mahsulidir.

O'qituvchi obro'si – o'quvchilarga bevosita emotsional-irodaviy ta'sir ko'rsatish va shu asosda obro' qozona olishdir. Obro' faqat shu asosdagina emas, balki o'qituvchining fanni yaxshi bilishi, mehribonligi, nazokatligi va hokazolar asosida ham qozoniladi. Bu qobiliyat o'qituvchi shaxsiy sifatlarining butun bir yig'indisiga, chunonchi uning irodaviy sifatlariga Shuningdek, o'quvchilarga ta'lim hamda tarbiya berish mas'uliyatini his etishga, o'zining haq ekanligiga ishonishga, bu ishonchni o'quvchilarga etkaza olish kabilarga ham bog'liq.

Xulosa va tavsiyalar. O'qituvchi kasbiga xos bo'lgan xislatlar, ya'ni yuksak pedagogik mahorat unda birdaniga shakllanmaydi. U o'z ustida tinmay ishlash, izlanish va ko'nikmalar asosida rivojlanadi.

O'qituvchining yuqori kasbiy mahoratni egallashi bevosita uzluksiz ta'lim tizimi orqali amalga oshiriladi. Uzluksiz ta'lim tizimida asosiy o'rin egallagan malaka

oshirish o‘quvchi faoliyatini tahlil qilish va unga istiqbol yo‘nalishlar berishga imkon beradi.

O‘qituvchi avvalo quyidagilarga amal qilishi tavsiya etiladi:

- Yumshoq ko‘ngilli, ochiq chehrali, shirinso‘zli, bolalarni qanday bo‘lsa shundayligicha yaxshi ko‘rishi;
- Mehr-muhabbat, qalb g‘urini o‘quvchilarga bab-baravar bo‘lib berishi, sinfda do‘stona muhitni yaratish va o‘quvchilarning o‘quv motivlarini rivojlantiruvchi kuchrag‘batlantirish metodlari ekanligini anglash;
- O‘quvchilarning taqdiri, baxti va kelajagi uchun mas‘ul ekanligini chuqur his etish, ularning nafsoniyati va qadr-qimmatini e‘zozlash;
- Har qanday pedagogik vaziyatda o‘quvchilarga qo‘pollik qilmaslik, haqorat qilish va baqirish, taqdid va qo‘rqitishdan o‘zini tiyishi zarur;
- O‘quvchilarni tushuna olishi, ularning his-tuyg‘ularini qadrlash, tashvishlari, iztiroblarini engishiga yordam berishi, yoshlik va psixologik rivojlanishda o‘ziga xos xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlarini bilish.

Mamlakatimizda olib borilayotgan ta‘lim tizimining odil va demokratiyalashtirilishi o‘quv jarayoniga o‘zgacha talab va o‘zgacha pedagogik munosabatlarni kashf etadi. Bu jarayon mazmun mohiyatdan avvalgidan tubdan farqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jeremy Bentham. “Deontology or the science of morality”. London. 1834. 119 p.
2. Markova A.K. Psixologiya professionalizma. – M.: Znanie, 1996.
3. Muslimov N.A. Bo‘lajak kasb ta‘limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish /Monografiya. – T.: Fan, 2004.
4. Muslimov N.A., N.Karimova. Kasb ta‘limi o‘qituvchilarining amaliy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – T.: “Iqtisodiyot” nashriyoti, 2012